

רבנן לא בעי נטירותא

הרה"ג יעקב אריאל

א. שיטת החתם סופר

נאמר במשנה (בבא בתרא ז ע"ב): "כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים ובריח". ובגמרא: ר' יהודה נשיאה רמא דשורא [הוצאות בניית החומה] אדרבנן. אמר ליה ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא".

בחידושי חתם סופר (ח ע"א ד"ה מנדה) כתב, ואלו דבריו:

וק"ל: דעד כאן לא קפטרו רבנן אלא ממס וחומה, שהם מצד גלות ישראל וכדמשמע מקרא, "כל קדושיו בידיך". אבל שמירה כדרך שמלכות נשמרים ממלכויות אחרות גם תלמיד-חכם חייב, כדמוכח ממרדכי (בבא בתרא פרק א סי' תע"ה) דמייתי מירושלמי (אולי צ"ל: מירושלים) ושיירי לשכה. עי"ש. וקשה, הרי תלמידי חכמים נותנים מחצית השקל! אלא ע"כ חומות העיר ממלחמת מלכויות גם תלמידי חכמים חייבים...

וצ"ע בדבריו, שלמד מהמרדכי שהביא ראייה מירושלים, שבנו את חומותיה משיירי הלשכה, דהיינו ממחצית השקל (שקלים פ"ד מ"ב); ומכאן שגם מי שלא גר בעיר, כיוון שיש לו חלק בעיר, צריך לסייע בבניית החומות. ומזה למד החת"ס, שמכיוון שתלמידי חכמים גם כן נתנו מחצית השקל, יש להוכיח מכאן שגם הם חייבים בשמירה ממלכויות.

ולענ"ד לכאורה לא קרב זה אל זה. שהרי מחצית השקל היא מצווה מהתורה על כל אחד ואחד מישראל, "העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט". אלא שבלשכה נותרו שיריים ובנו מהם את חומות ירושלים. אם כן מה הראייה שגם מי שאינו תושב העיר חייב בחומות, הרי אי אפשר בלא הכי! וכי מי שלא גר בירושלים יכול היה לשלם פחות ממחצית השקל שקבעה התורה?! וייתכן לומר שמי שלא גר בירושלים יכול היה לטעון, שמאחר שנותרו שיריים בלשכה, סימן הוא שאין צורך להוסיף על מחצית השקל, ואפשר להסתפק במחצית השקל בלבד, ואז לא יישארו שיריים; ואת חומות ירושלים יבנו תושבי ירושלים ולא אחרים.

ומצינו שמותר להוסיף על מחצית השקל מהכתוב בנחמיה (י', לג): "והעמדנו עלינו מצוות, לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית א-להינו" (עיין רמב"ם וראב"ד הל' שקלים פ"א ה"ו ורמב"ן ריש פרשת כי תשא).

ואם כן יש לומר בדעת המרדכי, שהרחוקים מירושלים יכלו לדרוש שיורידו את הסכום הקצוב, כדי שמחצית השקל תכסה את צורכי העבודה בלבד, ואילו את חומות ירושלים יממנו תושבי ירושלים מכיסם. ומכיוון שלא מצינו שיכלו לעשות כן, מכאן הוכיח המרדכי שגם הרחוקים חייבים לשאת בעול עם תושבי ירושלים בבניין החומות, מכיוון שירושלים לא נתחלקה

לשבטים, ולכל ישראל יש חלק בירושלים.

החתם סופר רצה להוכיח מהעובדה שגם תלמידי החכמים נצטוו לתת את מחצית השקל במלואה, שאף הם נשאו בעול בניית החומות. וייתכן שכוונתו לומר דאין הכי נמי: מכיוון שתלמידי החכמים טוענים שהם לא צריכים נטירותא ולכן אינם חייבים לשאת בעול הבנייה של החומות, ומכיוון שאי אפשר לחלק במחצית השקל בין תלמיד-חכם לבין עם-הארץ לא יבנו כלל את חומות ירושלים מכספי מחצית השקל, ויועידו את סכום מחצית השקל לעבודות המקדש בלבד. ואם יישארו שיריים, יעשו בהם דברים אחרים ולא חומות לעיר. ומאחר שלא מצינו שתלמידי החכמים יכלו לעכב בדבר, משמע שהם חייבים בבניית החומות.

וקשה, נהי דרבנן לא בעי נטירותא, וכי תעלה על דעתך שתלמידי החכמים לא אכפת להם מכך ש"העיר ירושלים והמחוזות היו לחרפה ולביזות"? היכן כבוד ירושלים וכבוד המקדש? הרי כבודם מחייב שהיו להם חומות כמו כל עיר הבנויה על תילה! וכי תלמידי חכמים פטורים ממצווה זו של כבוד ירושלים?!

ויש לומר דאין הכי נמי, תלמידי החכמים סוברים ש"פרזות תשב ירושלם", ככתוב בזכריה (ב'), וזהו כבודה של ירושלים, שתשב פרזות ללא חומות, וה' יהיה לה למגן; ועצם העובדה שיש להם חלק בירושלים, יש בו בכדי להגן על ירושלים, ואין צורך בחומות. ולכן אי אפשר לבנות את חומות ירושלים משיירי הלשכה שיש להם חלק בהם, אלא יש להשאיר את הסכום הקצוב, לפחות לדעת הראב"ד, ולבנות את חומות ירושלים מכספים אחרים. ומכאן הוכיח החתם סופר שבשמירה כמו שהמלכות עושה, גם תלמידי חכמים חייבים.

לסיכום, לדעת החת"ס אין תלמידי חכמים פטורים מדבר שיש בו מניעת סכנה לציבור ולהם, ורק מן המס והחומה שהם חובות שהוטלו עלינו בגלות הם פטורים (כנראה, משום שהגלות היא עונש על ביטול תורה, כמבואר בבבא בתרא ח ע"א, דכתיב: "גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך שרים"). וריש לקיש, שאסר על ר' יהודה נשיאה להטיל מס חומה על תלמידי חכמים (בבא בתרא ז ע"ב), זה משום שהשלטון בארץ היה בידי הרומאים. אך כשהשלטון הוא בידי ישראל, והשמירה היא על מקום השייך למלכות ישראל, גם תלמידי חכמים חייבים.

אלא שהדברים עדיין צ"ע, שהרי גם לסכנות האורבות למלכות ישראל יש גורמים רוחניים פנימיים, ותלמידי חכמים העוסקים בתורה מונעים זאת בתורתם, כפי שדרשו חז"ל את הפסוק "וְחָבַל עַל מַפְנֵי שָׁמֶן" (ישעיה י', כז) על חזקיה מלך יהודה (סנהדרין צד ע"ב). ואם כן גם במלכות ישראל יש לפטור את תלמידי החכמים מבניין החומות. והראיה שהביא החת"ס מחומות ירושלים אינה ראייה כל כך, כי שם מדובר על כבוד ירושלים, וכמאמר הכתוב (תהילים מ"ח, יג-יד): "סבו ציון והקיפוא, ספרו מגדליה, שיתו לבכם לחילה...". אמנם לעתיד לבוא נאמר (זכריה ב', ח) "פרזות תשב ירושלים", אך בינתיים חומותיה ומגדליה הם כבודה. ובכבודה של ירושלים גם תלמידי חכמים חייבים.

ב. שיטת החזון איש - הפטור מדין צדקה

גם החזו"א (חו"מ בבא בתרא סי' ה ס"ק יח) התקשה בדברי הגמרא האומרת שרבנן לא צריכי נטירותא, ושאל: הרי אין סומכין על הנס! ותיירץ, שתלמידי חכמים פטורים משמירה כשם שפטרו אותם ממיסים, משום שאינם טורחים אלא לפרנסתם בלבד ולא להרוויח ממון, בגלל עסקם בתורה. ואע"פ שלא פטרו אותם ממיסים לצורך באר מים ותיקון דרכים, משום שגם הם זקוקים למים ולדרכים, חומה שאני, שמאחר שבאמת התורה מגינה עליהם יותר ובכך הם גם תורמים להגנתם של האחרים, לכן ראוי לפוטרום ממס זה.

עולה מדבריו שאין זה פטור בעצם, אלא כעין צדקה, שהציבור נוטל על עצמו את עול המיסים של תלמידי חכמים, משום שאין להם עודף ממון וזמנם מוקדש כולו לתורה, והתורה באמת גם מגינה עליהם יותר. ועיין שם שכתב שבעיר שכולם תלמידי חכמים כולם צריכים לסייע בבניין החומות. וכשיש הרבה תלמידי חכמים, אין בני העיר חייבים להוסיף על המס לבניין החומות ביותר מחומש מנכסיהם, והכול מדין צדקה. וכדברי החזו"א כתב גם בדברות משה (בבא בתרא, פרק א הע' לח). יעו"ש.

לאור דברי החזו"א, צ"ע אם יש מצוות צדקה גם בדבר הכרוך בטרחת הגוף. אמנם מצינו גמילות חסד שבגופו, המקבילה לצדקה שאדם עושה בממונו. אולם לגבי סיוע לתלמידי חכמים, אמנם מצינו שפטרום מתשלומי ממון כדי שלא ייטרדו בפרנסתם, אך חובה מיוחדת של גמילות חסד בגופו לסייע תלמידי חכמים, מניין לנו? ובאמת מצינו בגמרא (בבא בתרא ח ע"א):

הכל לכריא פתיא (רש"י: חפירת בור לשתות מים), אפילו מרבנן. ולא אמרן אלא דלא נפקי באכלוזא (רש"י: שאין הם עצמם יוצאין בהכרזה לחפור אלא שוכרים פועלים). אבל נפקי באכלוזא, רבנן לאו בני מיפק באכלוזא נינהו.

כלומר הציבור חופר את בורות המים עבור תלמידי החכמים. ואם כן מצינו גם חובה של גמילות חסד שבגופו לפטור תלמידי חכמים מטרחה שאינה לכבודם. וכן מצאנו בסוגיה על הערך של העושה פרקמטיה לתלמיד-חכם, שגם זו מצוות גמ"ח שבגופו. ואם כן הוא הדין לתרונות שמירה, שמן הראוי שאחרים ישמרו במקומם.

אלא שיש לחלק בין המקרים: "כריא פתיא" היא חפירת באר, הכרוכה בטרחה קשה ומלוכלכת בעפר ובבוץ, ואין תלמידי חכמים רגילים בה, והיא ביזיון עבורם. ואכן מבואר ברמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"ו ה"י) שהבעיה ב"כריא פתיא" אינה מצד הטרחה וביטול הזמן אלא מצד ההתבזות בפני עמי הארץ. ומכאן שאילו הייתה אפשרות לבצע את החפירה בצנעה, היו גם תלמידי החכמים חייבים בה. ואם כן חיוב זה המוטל על עמי הארץ אינו מצד גמילות חסד שבגופו כלפי תלמידי חכמים, ואף לא מצד החזקת התורה בישראל, אלא מכוח האיסור לבזות תלמידי חכמים. לעומת זאת, שמירה, אין בה טרחה וביזיון אלא נשיאת נשק, וגם תלמידי חכמים יכולים לעשותה. אם כן אין לפוטרום מתרונות שמירה (ועי' שבת סג ע"א, שלר' אליעזר כלי נשק תכשיט הוא לו. ואף לרבנן, הסוברים שגנאי הוא לו, אין זה ביזיון כמו "כריא פתיא",

ורק לעניין שבת אמרו שאינו מלבוש המותר ביציאה).

עם זאת יש לומר ששירות צבאי שונה משמירה גרידא ולכאורה הוא אינו מתאים לת"ח, שכן הוא כולל מרכיבים לא מכובדים, אימונים מפרכים, שדאות וטירונות (המטרה המוצהרת היא חינוכית, לחנך את הטירון למסגרת הצבאית קשוחה ולקבל את מרותו של בעל הדרגה הגבוהה יותר על מנת שיתרגל למלא פקודות ללא עוררין).

במה דברים אמורים? בת"ח הממלא תפקיד מכובד ואין מכבודו להתעפר בעפר ולמלא פקודות של מ"כ צעיר. אך בחור ישיבה צעיר, שעדיין אינו תופס עמדה תורנית בכירה, אינו צריך להיפגע מהמשמעת הצבאית (כשבחור ישיבה יוצא לטיול בין הזמנים הוא לא לובש איצטלא דרבנן).

אך באמת גם ת"ח מכובדים לשים ואופים מצות, בונים סוכה, שוחטים ובודקים, קוברים מתים, ומקיימים מצוות רבות בלבוש מלוכלך. מצוות הצלת נפשות על אחת כמה וכמה!

ג. "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות"

יש שרצו ללמוד מהאמור במגילה (טז ע"ב):

"כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש, וגדול ליהודים, ורצוי לרוב אחיו" (אסתר י', ג). לרוב אחיו ולא לכל אחיו. מלמד שפירשו ממנו ממקצת סנהדרין (רש"י: לפי שבטל מדברי תורה ונכנס לשררה). אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. דמעיכא חשיב ליה למרדכי בתר ארבעה (זקנים) ולבסוף בתר חמישה...

ורצו להוכיח ממימרא זו שהעוסק בתורה פטור מלהציל אדם הנמצא בסכנה. אולם הוכחה זו מוקשה: הרי כל המצוות דוחות תלמוד תורה (רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ג ה"ד), וקל וחומר פיקוח נפש! אלא על כרחך, כוונת חז"ל היא לא להצלת נפשות ממש, אלא להצלה מחשש רחוק של סכנה, כפי שנוכח לקמן, או כאשר יש אחרים שיכולים להציל.

וכתב המהר"ל (אור חדש, בסוף הספר) שרק מיעוט מהסנהדרין פרש ממנו, אך הרוב נשאר נאמן למרדכי, משום שסוף-סוף עסק בהצלת נפשות. ומשמע שמה שתלמוד תורה גדול מהצלת נפשות הוא רק לעניין המעלה, שיש לחלוק כבוד לתלמידי חכמים יותר מאשר למציל נפשות; ולכן בתחילה נמנה מרדכי אחרי ארבעה זקנים ולבסוף אחרי חמישה זקנים. אך מצד החיוב, אין ספק שחובת הצלת נפשות דוחה תלמוד תורה, עי"ש. וכן מסתבר, שלא מצאנו מצווה הנדחית מפני תלמוד תורה, קל וחומר פיקוח נפש הדוחה את כל המצוות שבתורה.

היה מי שרצה לפרש דברי גמרא זו על פי שו"ע הגר"ז (הלכות תלמוד תורה פרק ג בקונטרס אחרון) שחילק בין מצוות ידיעת התורה למצוות תלמוד תורה, וכתב שרק מצוות תלמוד תורה נדחית מפני קיום מצוות אחרות, אבל מצוות ידיעת התורה דוחה את קיום כל המצוות. ועל זה אמרו שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. כלומר, שמצוות ידיעת התורה של תלמיד-חכם בשנות צעירותו, שכולו עסוק בידיעת התורה, פוטרת אותו מהצלת נפשות (כ"כ בעינים

למשפט, בבא בתרא ז ע"ב ציון ט בסופו).

ודבריו מוקשים מאוד. וכי מי שעוסק במצוות ידיעת התורה פטור מתפילה וברכת המזון, מלולב, מסוכה ומגילה וכדו'? קל וחומר מצוות הצלת נפשות, הדוחה את כל המצוות שבתורה. וגם הגר"ז (בשו"ע שלו) לא כתב כן אלא לגבי מצוות "פרו ורבו", שאין לה זמן קבוע (עי' מש"כ באהלה של תורה ח"א סי' סו אות ד-ה). וכן הדין לעניין קבורת מת, שאינה מצווה המוטלת על אדם מסוים. אך אילו היה מדובר במתו של אותו תלמיד-חכם, ודאי שהיה מחויב לבטל תורה כדי לקיים את מצוות קבורת המת.

ועוד, מרדכי היהודי, מן הסתם, היה כבר במצב של "יודע תורה", שהרי היה אחד מהסנהדרין, ולשם כך היה חייב להיות בקי בכל התורה כולה. וכל חיובו באותה שעה היה רק במצוות תלמוד תורה, ואם כן היה רשאי לבטל מצווה זו מפני הצלת נפשות, ומדוע פירשו ממנו אפילו מקצת מהסנהדרין?

אלא בוודאי הכרח לפרש מימרא זו באופן אחר. באופן עקרוני מעלתה של מצוות תלמוד תורה עדיפה מכול המצוות, כולל הצלת נפשות. ולכן כבודו של תלמיד-חכם גדול ממצייל נפשות, וכמו שכתבנו לעיל. אך למעשה, אין תלמוד תורה דוחה שום מצווה המוטלת על האדם עצמו, כגון, שאי אפשר לדחותה לזמן אחר, או שאין מישהו אחר שיכול לקיימה במקומו. למרדכי, שהתמנה למשנה למלך, לא היה תחליף, לכן היה עליו לבטל תורה לצורכי כלל ישראל. והמקצת שפירשו ממנו סברו שהסכנה חלפה ואין עוד צורך בהמשך תפקידו של מרדכי כמשנה למלך.

והנה המימרא הסמוכה לזו במגילה (טז ע"ב) היא: "גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש". ומצינו שאין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש (שבת קיט ע"ב). מסתבר שהדברים אמורים דווקא על בניין בית המקדש, שהוא מצווה שאינה מוטלת על מישהו מסוים, אלא על הציבור כולו, וגם אין לה זמן מסוים. ותינוקות של בית רבן עדיין אינם בעלי מקצוע, ועבודות פשוטות גם אחרים יכולים לעשות. אך מצווה אישית שזמנה עובר (כגון תפילה וברכת המזון וכדו'), בוודאי גם תינוקות של בית רבן חייבים בה, ומבטלים תלמוד תורה בשבילה.

וזו גם כוונת המימרא במסכת מגילה. מצוות בניין בית המקדש נדחית מפני תלמוד תורה, כי לבניין בית המקדש אין זמן קצוב, ולכן אין לבטל תורה כדי להזדרז בבניינו. אך אם יש תלמיד חכם בעל כשרון, שבלעדיו המקדש לא ייבנה, עליו לבטל תורה לשם כך. ומסמיכות המימרות יש ללמוד שגם בהצלת נפשות לא מדובר בסכנה מיידית אלא בחשש רחוק.

וכן יש לפרש את הנאמר בהמשך הסוגיה שם (טז ע"ב):

אמר רבה, אמר ר' שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם. שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר, לא נענש.

מצוות כיבוד אב ואם שונה משאר המצוות, שכן אף אביו חייב בכבוד ה', ולכן תלמוד תורה

גדול ממנה. ואף על פי כן מצאנו בקידושין (לא ע"ב) שאבימי ביטל תורה כדי לכבד את אביו. וכך הדין, שאם אדם עוסק בתורה, ואביו רוצה ממנו מים חייב הבן לבטל תורה כדי להשקות את אביו מים. יעקב אבינו, שהיה בבית המדרש של שם ועבר, אביו ואמו לא יכלו לבקשו שיכבדם, ואם כן אין כאן ביטול ישיר של מצוות כבוד אב ואם, אלא הימנעות מהאפשרות לקיים את המצווה, ורק זה נדחה מפני תלמוד תורה. וכך נפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סי' רמ סעי' יג).

העולה מכול זה, גם לעניין הצלת נפשות, לא מדובר שם בגמרא על הצלה ישירה. שהרי הפסוק שנדרש בגמרא נאמר לאחר תליית המן והריגת כל שונאי ישראל. ומרדכי התמנה למשנה למלך רק כדי למנוע חשש של סכנות נוספות. לדעת המיעוט בסנהדרין דבר זה נדחה מפני תלמוד תורה, אך כשמרדכי עסק בהצלת נפשות ישירה ולבש שק ואפר לא ראו בכך ביטול תורה, ולא פגיעה בכבוד התורה, אלא אדרבה, ביטולה הוא קיומה והוא כבודה (ועיין עיניים למשפט ברכות י ע"ב סוף ד"ה קצץ דלתות היכל).

ד. "תורתו אומנותו" לעניין פטור ממשימות בטחוניות

בגדר תלמיד-חכם שתורתו אומנותו יש לעיין בהערות של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל ("בצומת התורה והמדינה" ח"ב עמ' 329 הע' 12). הוא מתייחס שם לדברי הרמב"ן (מובא בשיטה מקובצת בבא בתרא ח ע"ב ד"ה מצאתי), ולדעתו הם אינם סותרים את מה שנפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמג סעי' ב), שאם יש לו מעט אומנות או מעט מו"מ נקרא "תורתו אומנותו". והרמב"ן לא התכוון אלא למי שמתפרנס מהלימוד עצמו בדרך המותרת, כגון שכר שימור או שכר פיסוק טעמים.

וכן כל מי שהוא תלמיד-חכם ביחס לאחרים (עיין ש"ך יו"ד סי' רמג ס"ק ח). וכן מי שמקדיש כל זמנו הפנוי ללימוד הרי הוא בגדר "תורתו אומנותו".

ומכיוון שתלמיד-חכם הוא מי שבכל רגע פנוי שלו עוסק רק בתורה (עיין שו"ע יו"ד סי' רמג סעי' ה), יוצא שכשם שאנו פוטרים אותו ממיסים כדי שלא יטרח בפרנסתו יותר מהרגלו, הוא הדין לעניין מצוות הביטחון, שעלינו לפוטרו משמירה כדי שיקדיש את כל זמנו לתורה. וכן מצינו (בבא בתרא כב ע"א), שנתנו לרב דימי מנהרדעא למכור את סחורתו לפני כולם, כדי שלא יטיר זמן רב מדי בפרנסתו ויוכל להקדיש את כל זמנו לתורה. וכן הוא בעניין "שרי בתיגרא" (שבועות ל ע"א).

בדברים שגם תלמיד-חכם זקוק להם, יש מחלוקת בין הרמב"ם לבין רוב הראשונים: לדעת הרמב"ם, כשם שתלמיד-חכם טורח למזנותיו, כי בלעדיהם אינו יכול לחיות, כמו כן צריך הוא לטרוח לצורך שמירתו. כי הרמב"ם כידוע אוסר על תלמיד-חכם להטיל את עצמו על הציבור (וכמו שהאר"ן בפירוש המשנה, אבות פ"ד מ"ז). ומסתבר שגם אין לו להטיל את עול הביטחון על אחרים והוא יפטור. מיהו נלענ"ד שגם לדעת הרמב"ם אין ת"ח רשאי לתבוע מהציבור שיפרנסוהו, אך מי שרוצה לפרנס ת"ח על חשבונו רשאי לעשות כן ולמצווה ייחשב לו הדבר

על שהוא מחזיק תורה בישראל. כפי שהרבו חז"ל לשבח עצי חיים כאלו ואבהון דכולהו יששכר וזבולון. וגם הרמב"ם יסכים לזה. וכידוע הוא עצמו התפרנס ע"י אחיו עד שהלה טבע בים, והרמב"ם נאלץ לפרנס בעצמו את משפחתו. ואם כן, אזרחים שהם עצמם אינם ת"ח התובעים לפטור ת"ח מעול הביטחון רשאים לעשות זאת.

אולם רוב הפוסקים חולקים על הרמב"ם וסוברים שמותר לתלמיד-חכם להתפרנס מן הציבור (שו"ע י"ד סי' רמו סעי' כא בהג"ה).

אך לכו"ע הציבור אינו חייב לפרנס תלמידי חכמים אלא מדין צדקה בממונו, ואילו בגופו לא מצינו חיוב כזה. ורק הקלו מעליהם דברים שאין הם זקוקים להם אישית, כגון חומה. אך לצורך שמירת גופו, שגם הוא זקוק לה, גם הוא חייב לשמור כאחרים.

ועיין בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תשנב) שחידש שרק כאשר המלך מחייב את העיר להעמיד שומרים, אז תלמידי החכמים פטורים מלשלם מס זה או לצאת לשמירה. אך כאשר תלמידי החכמים תובעים מבעלי הבתים שיעמידו שומרים לעיר ופוטרים את עצמם מלשמור לוקה מידת הדין. ולכן אם תלמיד-חכם סבור שהמקום זקוק לשמירה, כלומר שאינו סומך על כך שתורתו בלבד מגנא ומצלא עליו, מן הראוי שייכנס לתורנות השמירה וישמור כיתר בני המקום.

נמצא אפוא שכל מי שחושש מפני הסכנה וכשתהיה סכנה חלילה הוא יחשוב לחייו אין לו פטור של "רבנן לא בעי נטירותא".

ואכן כל ישיבה שהייתה בטווח סכנה התפנתה למקום מוגן יותר משום שחששה לחיי תלמידיה ולא סמכה על כך ש"רבנן לא בעי נטירותא", ואם כן חלה עליה מצוות ההצלה להגן על עצמה ועל אחרים.

ה. כשאי אפשר לקיים ע"י אחרים

שלוש פעמים חוזר ה' על המלים חֲזַק וְאַמֶּץ בתחילת דרכו של יהושע:

חֲזַק וְאַמֶּץ כִּי אֶתָּה תִּנְחִיל אֶת הָעָם הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ...

רַק חֲזַק וְאַמֶּץ מְאֹד לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה...

לֹא יִמּוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה... חֲזַק וְאַמֶּץ.

ליהושע, כמי שעומד גם בראש הצבא אין מחליף, לכן הצטווה לבטל מתורתו על מנת לכבוש את א"י. עם זאת הוא הצטווה גם לעסוק בתורה כמבואר במסכת מגילה (ג ע"א):

"בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עמד לנגדו... אמר לו:... עכשיו בטלתם תלמוד תורה!... מיד וילן יהושע בלילה".

ובתוספות שם ד"ה אמש כתבו: "בשלמא תלמוד תורה ביטלו, לפי שהיו צרים על העיר כל ישראל".

מבואר מדבריהם שכל ישראל היו צרים על העיר. והמלאך בא לקטרג על ביטול תורה של כלל ישראל. וכפי שפירש"י בד"ה ועכשיו: "שהוא לילה, היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה".

כלומר, מצוות תלמוד תורה לא פטרה את חייבי הגיוס (דהיינו מבני עשרים עד בני שישים) ממלחמת מצווה, אלא היה עליהם לעסוק בתורה בשעות של הפוגה מהלחימה.

אכן, אם יהושע לא היה זקוק לכולם למלחמה (כמו שסבר במלחמת העי הראשונה, ראה יהושע ז'), היה יכול לגייס רק חלק והיתר היו נשארים ללמוד, או שהיו משמרות מתחלפות. וכדי שהחיילים, שאינם יכולים ללמוד בעצמם (בפרט אחרי יום לחימה קשה) יוכלו ללמוד תורה בהפוגות שהיו בלילות היה צורך במלמדים שחלקם היו כנראה כהנים ולוויים וכן היו שם כהנים נושאי ארון ותוקעים בשופרות היובלים (וכולם היו חלק מהצבא כפי שכתב המהר"ל בגור אריה פרשת מטות אלף למטה ויבואר להלן).

משם יש ללמוד גם לימינו, כשיש צורך בגיוס כללי כדי להציל את עם ישראל ולקיים את מלחמת המצווה של עזרת ישראל מיד צר שהיא בכלל "לא תעמד על דם רעך", יוצא גם חתן מחדרו והוא הדין ללומדי תורה. ואם אין צורך בכולם יש לחלקם למשמרות על מנת שהלוחמים יוכלו לחזור ללימודם וגם הלומדים יילחמו. עתה בגלל מחסור בלוחמים הוארך שירות המילואים, ותלמידי ישיבות שלחמו מנועים מלשוב ללימודיהם עד שיחליפו אותם. מאי חזי דדמא של הלומדים סומק טפי ולימודם חשוב יותר מלימודם של אלו?!

שתי מצוות מוטלות עלינו, לימוד תורה ומלחמת מצווה. יש למצוא דרך לשלב ביניהן בדרגות שונות:

יש שאינם שוקדים בתורה ויכולים להתגייס בעיקר ללחימה. ויש שאחרי כמה שנות לימוד יכולים להתגייס באופן חלקי, וכדי שגחלת התורה לא תכבה בישיבות תהיה חלוקה למשמרות. יש שיכולים להתגייס לכיתות כוננות ומערכי הגנה היקפית ביישובי הספר וסביבותיהם.

הדרגות השונות צריכות להיות מותאמות ללומדים לפי רמת שקידתם בתורה.

ויש שקדנים גדולים שגיוסם יידחה לזמן ממושך כדי שילמדו תורה לחיילים בשעותיהם הפנויות.

ו. שבט לוי

יש הרוצים לפטור תלמידי חכמים משירות צבאי כשהם מסתמכים על דברי הרמב"ם בסוף הל' שמיטה ויובל (פ"ג הי"ג):

ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו... הרי זה נתקדש קודש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים... כמו שזיכה לכהנים וללוויים.

כלומר, מי שמתמסר ללימוד תורה הושווה לשבט לוי, ובשבט לוי כתב הרמב"ם (שם הי"ב): לא עורכין מלחמה כשאר ישראל... אלא הם חיל ה', שנאמר: "ברך ה' חילו".

ולכאורה, דברי הרמב"ם עומדים בסתירה למה שכתב בעצמו שם (הל' יא): "אבל שאר ארצות... הרי הכהנים והלוויים באותן ארצות ובייזתן ככל ישראל". ואם אינם לוחמים, ביזה מניין להם? ועל כרחך צריך לומר שחולקים בביזה כדין יושבים על הכלים. משמע שיש לאותם לוויים דין לוחמים, אף שאינם משתתפים בפועל בלחימה עצמה. וזאת, משום שתפקידם הרוחני חשוב להצלחת המלחמה. וכן כתב המהר"ל ב"גור אריה" (במדבר ל"א, ד ד"ה לרבות) בענין אלף למטה האמורים במלחמת מדיין, שי"ב אלפים חלוצי הצבא כללו בתוכם גם את שבט לוי, שיצאו עם הארון, כדי שזכותם תגן על כלל ישראל, אלא שלא לחמו בפועל ולכן לא נמנו במניין הלוחמים וככתוב מפורש בספר דברים (כ', ב): "והיה כקרבכם אל המלחמה, וגש הכהן ודבר אל העם" (ועי' סוטה מד ע"א).

אך לא כל שבט לוי היה נחוץ לתפקיד הרוחני. אלו שלא היה צורך בהם לתפקידים אלו שירתו כיתר הלוחמים.

על כל פנים מצינו ששבט לוי נחשב כחלק מהמערך הצבאי. ובזה יתורץ מה שמצינו שכהן שנשא גרושה וחלוצה אינו חוזר מעורכי המלחמה (רמב"ם הל' מלכים פ"ז ה"ה), וכן זה שכהן מותר ביפת תואר (שם פ"ח ה"ד). וכיצד חלים עליו דינים אלו אם אינו יוצא כלל למלחמה? אלא על כרחך גם כהן יוצא למלחמה, ונחשב כלוחם לעניינים אלו.

אומנם אפשר היה לתרץ, שאף כי כהנים ובני לוי פטורים מלצאת למערכה, מכל מקום רשאים הם להתנדב ואכן כבר תירץ כן בברכי יוסף (אה"ע סי' נ ס"ק ו). אלא שלפי זה קשה מכהן שאירס גרושה, שאינו חוזר מעורכי המלחמה; הרי יצא בתורת רשות מדוע שלא יחזור? (ועיין מנחת חינוך, סוף מצווה תקכז, שהסתפק אם מי שאירס אשה רשאי להילחם. ואם כן למאי נפקא מינה אמרו שאינו חוזר?). ועיין מה שכתב הרב קוק זצ"ל ב"שבת הארץ" השלם (לרמב"ם שם), וחדש שבכיבוש הארץ שבט לוי משתתף במלחמה, ורק בחו"ל הוא פטור. ומי לנו כהנים קדושים יותר ממתיהו ובניו החשמונאים שבזכותם טוהר המקדש וחזרה המלכות לישראל!

מסתבר שכאשר יש מחסור בלוחמים, לפחות במלחמת ישראל מיד צר, גם לוויים גויסו, שהרי פיקוח נפש דוחה את כל התורה, קל וחומר פיקוח נפש של כלל ישראל.

היו אפוא לוחמים משבט לוי, חלקם בתפקידים מתאימים להם, כגון הכהן משוח המלחמה ושוטריו, נושאי הארון במלחמת יריחו, ובמלחמת אבן העזר בה הובא הארון ע"י חופני ופנחס בני עלי הכהן, ולמאן דאמר שהיה ארון מיוחד למלחמות, נושאו היו כהנים או לוויים. ובימינו הולמים אותם תפקידים ברבנות הצבאית ועוד.

אמנם תפקיד לוויים אלו אינו קרבי, אלא רוחני. אך הם היו חלק מהצבא, כמו שכתב המהר"ל. ומה שלא נטלו חלק בביזה (לדעת הרמב"ם בא"י, ולדעת הראב"ד בכל מקום בעולם), אף שמצד הדין מגיע להם חלק בביזה - מדין יושב על הכלים - יש לומר שהיא הנותנת, מאחר

שתפקידם במלחמה הוא רוחני, כפיהם צריכות להיות נקיות מכל נגיעה ממונית. כמו שמצינו בירחו, שנכבשה בשבת והוחרם כל רכושה, משום שמלחמה בשבת מותרת בתנאי שהיא נעשית לשם שמיים בלבד, ללא שום תועלת אישית. ואם השלל היה מותר, הייתה מתערבת במלחמה בשבת גם נגיעה ממונית, הפוגמת בטוהר המלחמה בשבת. ללוויים יש כעין שבת בכל ימות השבוע.

לפי הגדרה זו, על בני התורה לראות את עצמם חלק בלתי נפרד מהמערך הלוחם אלא שתפקיד חלקם ללחום את מלחמתה של תורה גם ובעיקר בשעת מלחמה. אחד מן הדברים שהתורה נקנית בהם הוא נושא בעול עם חבריו (פרק קנין תורה).

ז. חיובם של בני ישיבות בהצלה רוחנית

העולה מכל דברינו, בני ישיבות אינם פטורים בעצם משירות צבאי. אלא שכל עוד אין בהם צורך כלוחמים הם מסייעים ללחימה בעצם לימודם, ועליהם לראות את לימודם כחלק מהמערך הלוחם. אך כשיש צורך בהם הם מצווים גם להילחם. ומן הראוי שיהיו משמרות מתחלפות בין הלומדים לבין הלוחמים.

הסכנה האורבת לעם ישראל היא לא רק סכנה פיזית אלא גם סכנה רוחנית. ועינינו הרואות שללא תורה עלולה להתרופף גם עצם הזיקה לעם ישראל ולאֶרֶץ ישראל. שכן "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה", ו"אֶרֶץ ישראל בלי תורה היא כגוף בלא נשמה". מאידך גיסא, בשעת חירום קשה כשהסכנה מרחפת על כולנו, אנו זקוקים לכל חייל.

מוטלים עלינו אפוא שני תפקידים ביטחוניים, ביטחון הרוח של עם ישראל וביטחון הגוף שלו. ויש מקום בראש להניח שני זוגות תפילין, אם הדבר נעשה בשיעור נכון ובגיל המתאים, בהתחשב בשני הצרכים. ומכאן ההכרח במסגרת של הסדר, שבו תימצא הבנה בין ראשי הישיבות האחראים על ביטחון הרוח לבין אנשי הצבא האחראים על ביטחון המדינה. במסגרת זו יש להתחשב בדרגות שונות של לימוד תורה, איש איש לפי דרגת שקידתו.